

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
**ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK**
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XXIII. KÖTET. — 1. SZÁM

THALLÓCZY LAJOS
EMLÉKEZETE

ÍRTA

KÁROLYI ÁRPÁD

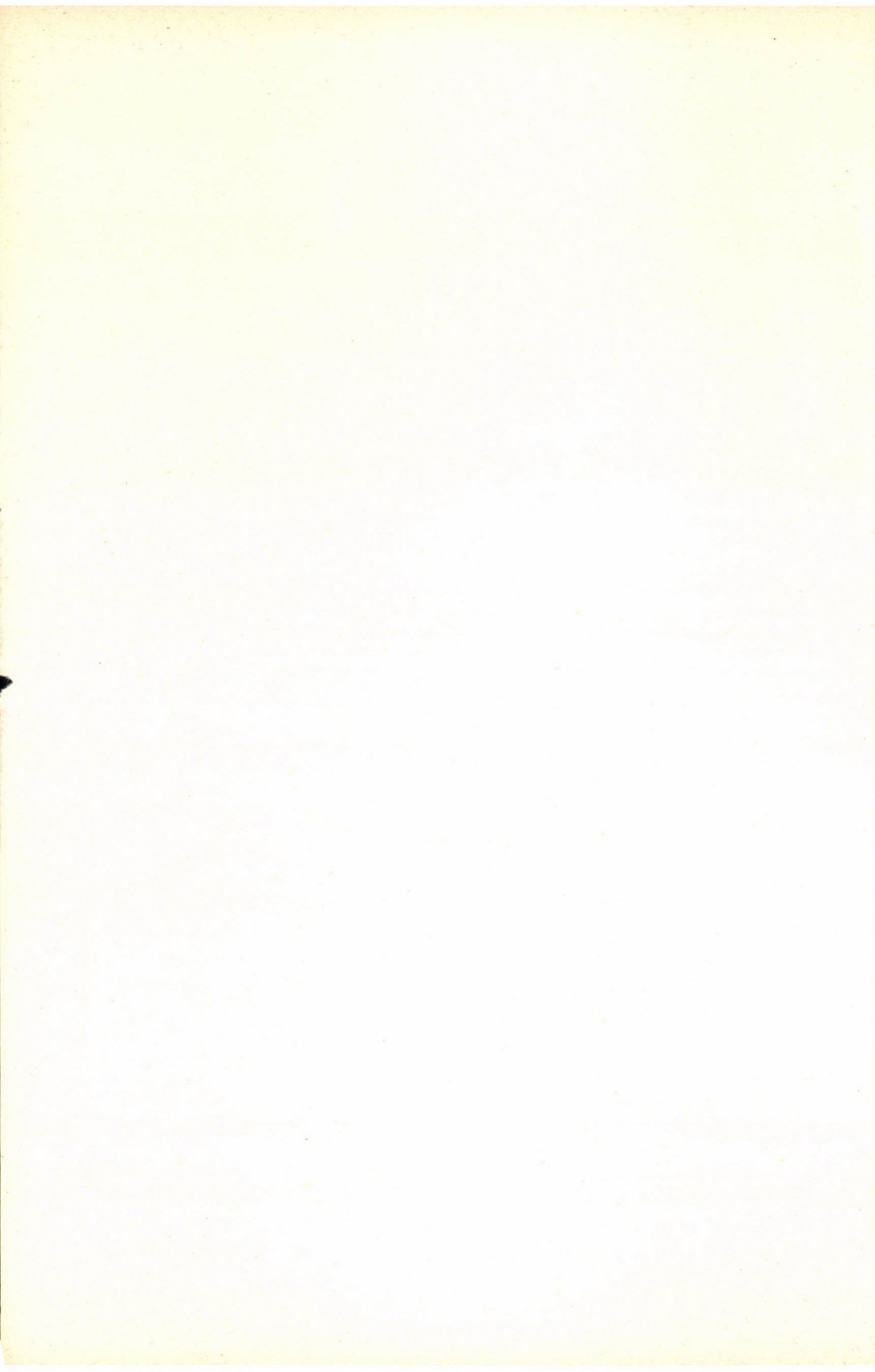
L. TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
1936. ÉVI DECEMBER 21-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1937

Négy nehéz lustrum múlt el azóta, hogy bennünket Thallóczy Lajos rettenetes halálának híre megdöbbsentett.

A gyász sötétjében, mely hozzátartozói, barátai és tisztelői lelkére ráborult, a vigasznak csak igen gyöngye sugarát ragadhattuk meg a klasszikus római szónok egy üzenetéből. «Mors — így szólt akkor hozzánk Cicero — terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguntur; non autem iis, quorum laus emori non potest.» Azok halála rettenetes, akikben életükkel minden kialszik, de azoké nem, akiknek értéke nem semmisülhet meg.

Thallóczy Lajos ez utóbbiak közé tartozik. Barátainak és tanítványainak, két-három nemzedéknek, tiszteletre méltó körében halála minden évfordulóján a szerető kegyelet tiszta lángját élesztgetik újra meg újra; műveinek értéke és hosszú sora pedig messze időkig fönn fogja nevét tartani.

Valóban széleskörű tevékenység, tudományos és állami feladatok sikeres teljesítése közben metszették el Thallóczy életfonalát a párkák ujjai! Ezt a sokoldalú életet most, mikor a tudományok e hazai csarnokában az Elhúnyt emléke előtt kegyeletünk zászlaját meghajtjuk, minden vonatkozásban alig fogom kísérhetni s ha talán tudományos munkásságával foglalkozom behatóbban, ez annál helyénvalóbb, mert hiszen ennek sok igen szép terméke éppen Akadémiánk kiadásában vált köztulajdonná.

*

Thallóczy tisztviselő-családból származott. Atyja, Strommer Benedek, a m. kir. Helytartótanácsnál kezdette hivataloskodását; később Kassára került, ahol fia, Lajosunk, 1857-ben született; rövid pár esztendő múlva azonban az

apát a pénzügyi közigazgatáshoz helyezték vissza Budára — és ennek a városnak az ölen növekedett föl Thallóczynek s itt végezte gimnáziumi éveit is. Az egyetemen, noha jogtudományi előadásoknak is szorgalmas hallgatója volt, ösztönös vonzalom készítette őt a történet-szakos tanulmányokra, amelyek során a Schwartner-féle pályadíjat is sikerült elnyernie; majd tanári és doktori diplomával távozott az egyetemről, ahol holtig tartó barátságot kötött Szinnyei Józseffel és Fejérfataky Lászlóval.

Neve ekkor már nem volt ismeretlen a hazai multtal foglalkozók berkeiben; mert a *Századokban* és *Történelmi Társban* már több cikke jelent meg, melyek között az *I. Apafi Mihály udvaráról*¹ szóló méltán keltett íranta figyelmet. E dolgozatai révén közeli összeköttetésbe került Thaly Kálmánal, Szilágyi Sándorral és a Történelmi Társulattal. Míg amazoknak elébb kedvence, utóbb pedig atyai barátságuk és sírig tartó meleg rokonszenvük részese lón, a Történelmi Társulatot fiatal évei lelkes buzgóságával fáradhatatlanul szolgálta. Szilágyi Sándornak a Társulat kiadványai szerkesztésében jobbkeze volt; élénk részt vett a Társulat minden mozgalmában s mikor Szilágyi Sándor a *Magyar Történelmi Életrajzok* című nagy vállalatot megindította, Thallóczy a legelsőök közt támogatta azt azzal a jól megírott biográfiával, amelyet *Csömöri Zay Ferencről*,² a XVI. századnak ez igazán európai szabású magyarjáról, a kitűnő diplomatáról, jeles hadvezérről és derék magyar történetíróról készített.

E szép életrajzi mű megjelenésekor Thallóczy már évek óta tisztviselője volt a Pauler Gyula vezetése alatt megifjodott Országos Levéltárnak, ahol teli tudóvel szívta magába azt a történelmi levegőt, amely éltető elemévé vált. Ennek az elsőrangú nemzeti és tudományos intézetnek céljait teljes odaadással szolgálta és itt rakta le alapjait a nemes barátságának, mely őt Pauler Gyulával és Csánki Dezsővel összekapcsolta.

¹ *I. Apafi Mihály udvara*. Századok. 1878.

² *Csömöri Zay Ferenc*. 1505—1570. Bpest, 1885.

A levéltárba való belépése idejére esik a *Lucrum Camerae*-ről, a *Kamara hasznáról*¹ írt pénzügytörténeti monográfiája, mely főként a gyorsan kopó, igen vékony lemez-pénzek beváltásából eredő, jogosult királyi jövedelem kialakulásával, elfajulásával s az ebből származott bonyodal-makkal foglalkozik. A jól sikerült kísérlet után mozgékony érdeklődése a legújabb kor felé fordult s megírta a márciusi napok egyik főszereplőjének, a 49-ben hősi halált halt *Vasvári Pálnak*² s vele kapcsolatban a pesti egyetemi ifjúságnak életét az 1844—49 közti időből. Még most is üdülésszámba megy lapozgatni e kedves kötetet, amelyből megismerkedünk ennek az ifjúságnak nagy magyar chauvinismusával, hatalmas idealismusával, rózsás illúziói rokonszenves világával.

Más világba vezet azonban bennünket vissza Thallóczy-nak *Bocskay István koronájáról* írt szép tanulmánya.³ Ismeretes, hogy erre a koronára az oláhok azon a címen, hogy Bocskay Erdély fejedelme volt, igényt formálnak. Pedig Thallóczy már több mint ötven éve rámutatott e dolgozatában arra, hogy Achmed szultán egyenest az általa magyar királyul elismert Bocskay számára készítette ezt a remekművet és hogy Bocskay halála után az 1609: XX. teikk ezt a koronát, mint a magyar szt. koronával quasi versenyezni akaró királyi szimbólumot Bocskaynak *magyarországi magánjogi örököseitől* vétette el, Thurzó György nádor pedig a koronás magyar király, II. Mátyás tárházába szolgáltatta be.

Azt a földet, ahol ez az ötvösmű perzsa-bizánci mintára készült, tanulmánya megírásakor Thallóczy már jól ismerte; mert az előző években hosszú hónapokat töltött a Levantén s Oroszországban. Abban a két vaskos füzetben,⁴ mellyel ezen útjairól beszámolt, még ma is élvezettel olvashatjuk

¹ *A kamara haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével.* Bpest, 1879.

² *Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1849.* Budapest, 1882.

³ *Bocskay István koronája.* Bpest, 1884. (Különnyomat az Archaeolog. Értesítőből).

⁴ *Utazás a Levantében.* A keleti kereskedelem története Magyarországon. Bpest, 1882 és *Oroszország és Hazánk.* Bpest, 1884.

humoros és találó megjegyzéseit intézményekről, népfajokról és emberekről, görögről és bulgárról, rácról és albánról, törökről és tatárról, muszkáról és kirgizről. Magva a füzeteknek azonban komoly, tudományos: a Levantéval és Oroszországgal való kereskedelmi összeköttetéseink történetének kapjuk bennük alapos vázlatát.

E két ügyes vázlatra rá lehet mondani, hogy «habent sua fata libelli». Mert újból szerzőjükre irányították a közös pénzügyminiszternek s Bosznia főkormányzójának, Kállay Benjáminnak a figyelmét. Újból, mondom. Kállaynak ugyanis még mint a közös külügyminisztérium első osztályfőnökének feltűnt Thallóczy egy korábbi, aktuális értékű dolgozata *A bosnyák címer és zászlókérdésről*¹ s mikor néhány hó múlva Kállay miniszterré lőn, hivatalból is érdekelte őt ez az ügy, miután a Főlség a külügyminisztérium és a horvátok részéről előterjesztett javaslatok mellőzésével a magyar kormány javaslata szerint állapította meg Bosznia címerét és színeit; annak a javaslatnak a kidolgozásában pedig az Országos Levéltárban Thallóczynak oroszlánrésze volt. Most hát az útleírások olvasása arra ösztönözte Kállayt, hogy ezt a sokatígérő fiatal erőt, aki már a balkáni országokat bejárta és szerbül is jól tud, maga mellé vegye. Így lőn az Országos Levéltár fiatal tisztviselője 1885 végén a közös pénzügyminisztérium kötelékében álló Udvari Kamarai Levéltár igazgatójává kormánytanácsosi címmel és jelleggel.

Ez a kinevezés Thallóczyt egészen új légkörbe vitte. Tudományos szempontból biztos talajt adott ugyan neki a levéltári igazgatóság s ezért ragaszkodott is hozzá élete végéig; de egészen új történeti témák merültek föl itt előtte; mint tisztviselőre pedig közigazgatási, majd politikai föladatokban való közreműködés várt reá Kállay oldalán.

Bécsi hivatala azonban semmikép sem szakította el őt a hazai tudományos és társadalmi köröktől. Híven ápolta tovább is a kötelekeket, melyek őt a Történelmi Társulathoz

¹ *A bosnyák címer és zászlókérdés*. Bpest, 1881. Különnyomat az Archaeol. Értesítőből.

fűzték. Beszédesebb bizonyosságai ennek nagyszámú dolgozatai, amelyek a Társulat kiadványaiban megjelentek. Nem is habozott a Társulat őt 1913. decemberében a nagyemlékű gróf Teleky Géza halála után elnökévé választani s hogy e választás szerencsés volt, azt már az az eredmény is mutatja,¹ hogy az új elnök bel- és külföldön igen sok alapító-tagot szerzett a Társulatnak s köztük koronás főket is, mint pl. Vilmos császárt is sikerült megnyernie s ezzel a Társulat erkölcsei tőkét is gyarapította.

Bécsből szerezte meg aztán Thallóczy müncheni összeköttetései fölhasználásával Magyarország számára azt a nagyértékű Hunyadi-levéltárat, mely Korvin János özvegyének második férje, Brandenburgi György örgróf révén került a bajor állami levéltárba.

Aztán Tisza Istvánt kivéve Thallóczynak volt legnagyobb érdeme annak a kegyeletes nemzeti mozgalomnak a sikerében, amely II. Rákóczi Ferenc, Zrinyi Ilona, Thököly és bujdosó társaik hamvai hazahozatalát célozta. Mert ő készítette elő az utat 1904 őszén a török kormánynál s a helyi hatóságoknál Konstantinápolyban, Rodostóban és Nikomédiában s ő és a szép emlékű br. Forster Gyula² voltak a legtevékenyebb tagjai annak a bizottságnak, mely e drága hamvakat tényleg hazaszállította.

Mikor ez történt, Thallóczy Bécsben a tisztviselői pálya magas fokán állott már, amit bőven meg is érdemelt. Az Udvari Kamarai Levéltár ugyan nem sok erejét vette igénybe; noha őneki köszönhető, hogy ez a gazdaságtörténeti szempontból páratlan intézet, amely azonban még egy Grillparzer igazgatása alatt is csak másodrendű segédhivatalként sínylődött, végre tudományos értékének megfelelő rangba kerülhetett. De annál nagyobb mértékben kötötte le Thallóczy ideje és ereje legjavát a Bosznia és Hercegovina nagy reformátorának, Kállaynak oldalán végzett munka.

¹ V. ö. Lukinich Imre: *A Magyar Tört. Társulat története*, Bpest, 1918. a 112. lapon.

² V. ö. Báró Forster Gyula: *Rákóczinak és bujdosó társainak síremléke* stb. című díszművel.

Mint minisztere meghittje, bizalmas referense osztozott mondhatni mindabban, amivel Kállay ezt a két tartományt az európai kultúra elismerésre méltó fokára emelte. Eleinte főként közművelődési ügyekben segédkezett miniszterének, aminő volt pl. a bosnyák múzeum fejlesztése, német- és horvát-nyelvű kitűnő folyóiratainak megalapítása és munkatársi viszonyban való támogatása. Később sajtóreferense lón s elég baja volt az egyetlen Kállay-ellenes magyar lap, a *Független Magyarország*, meg a szerb és ultra-horvát sajtó támadásával, mely utóbbit a magyargyűlölő szerajevói érsek, Stadler kirohanásai folytonosan szítottak.¹

A gyors fölfogású, derüs nyugalmában józan ítéletű Thallóczy képességeit Kállay nagyra értékelte. Sokszor küldötte le őt bizalmas természetű ügyek elintézésére e két tartományba ; ily «missiói» nem egyszer más balkáni országokra is kiterjedtek, sőt nyilvános küldetésekkel váltakoztak. Ilyen volt az, mikor az 1389-i rigómezei katasztrófa 500-ik évfordulójára rendezett szerb nemzeti gyászünnepen Milán királyt, a «velicsánszki krált», monarchiánk őszinte barátját, Thallóczy egy igen szép és tapintatos szerb beszéddel üdvözölte. Arról a bizalomról, amellyel Kállay Thallóczynak főként ítélőképessége iránt viseltetett, ékesen szól az is, hogy a hozzája illetékesek és amatőrök által beküldött javaslatokat és elaborátumokat előbb Thallóczynak kellett áttanulmányozni és értékükre a minisztert figyelmeztetni.²

Nem csuda, hogy Thallóczy ily körülmények közt évek hosszú során át hasznos tapasztalatok tömegét gyűjthette össze és hogy a Kállay után következő közös pénzügyminisztereknek a bosnyák ügyekben most már kiválóan járatos Thallóczy közreműködése mondhatni nélkülözhetlenné lón. Csattanós bizonyossága ennek az, hogy midőn az 1913-i londoni értekezlet után a mi monarchiánk a bosnyák-hercegovinai kormányzat tapasztalata alapján határozta el Albánia szá-

¹ Ezekre vonatkozólag az adatok Thallóczynak udvari kamarai levéltári hagyatéka A. és B. vastag fasciculusaiban.

² L. az előbbi jegyzetet.

mára alkotmánytervezet készíttetését: ez a tervezet éppen Thallóczy utasításai szerint dolgoztatott ki.¹ A delegációknál is bőven éltek szolgálataival a kormányok s Bilinszky őt teljes hatalommal ruházta föl képviselőre a magyar delegációban.

Összekötő orgánium volt aztán Thallóczy a magyar kormány és a közös minisztériumok között is. Szőgyény László, Cziráky Béla vagy Körber, Burián és Bilinszky éppúgy felhasználták képességeit, mint Wekerle, Khuen-Héderváry és Tisza István. Történelmi tudásához is nem egyszer hozzáfordultak. Tudom például, mert kéziratban olvastam, mily alapos, okiratokkal támogatott történelmi tanulmányt dolgozott ki Thallóczy Wekerle számára egy teljesen különálló, tisztán magyar királyi udvartartás tervéhez.

A szorosan hivatalos körökön kívül is megtalálta Thallóczy a módját, hogyan szolgálhat Bécsben a magyarság ügyének. Így pl. magyar történelmi, magyar közjogi és alkotmánytörténelmi praelectióival a Theresianum magyar illetőségű joghallgatói számára. Világos, szabatos előadása, gyakorlati módszere élénk emlékezetében van egykori tanítványainak,² akik közül többeket, közéletünk nem egy jelesét speciális barátságával is magához csatolt. Azonkívül a Konzuli Akadémián is másfél évtizeden át adta elő a magyar közjogot s nem szükség erősítgetnem, milyen jelentősége volt annak, hogy a monarchia leendő konzulai nem az osztrák Teznerektől, hanem egy igaz magyar szakember előadásai-ból ismerkedtek meg a magyar közjoggal.³

A hivatalnoki rangskála fokozatain az ügyes és nagy

¹ *Das Problem der Einrichtung Albaniens*. Thallóczy terjedelmes tanulmánya (mely különnyomatban is megjelent) az *Illyrisch-Albanische Forschungen* 2. kötetében (1916).

² Lásd Kállay Ubul emlékbeszédét: *Thallóczy Lajos a tanár* az 1. lapon az 1. jegyzet alatti kiadványban, 36. lap.

³ Ezeket az előadásait Thallóczy kézirat gyanánt kisebb-nagyobb lapokra kinyomatta. Összesen jó vastag kötetre ruznak, de forgalomba nem kerültek. Egy példány a Bécsi Magyar Tört. Intézet könyvtárában.

tehetséggel megáldott tisztviselő az akkori viszonyok között elég gyorsan haladt is fölfelé. 1908-ban valóságos osztályfőnökké lépett elő; 1912-ben pedig arra a fölterjesztésre, amelyben Burián Thallóczy nem közönséges képességeit, fontos «missiók» végrehajtásában s a központi bosnyák-hercegovinai kormány osztályai vezetésében kimutatott lelkiismeretességét és sikereit elősorolta, valóságos belső titkos tanácsossá nevezte őt ki az uralkodó. Kevésre rá azután Bilinszky miniszter ragadta meg az alkalmat kiváló munkatársa megjutalmazására; mert az ő fölterjesztésére léptette elő a Fölség Thallóczyt a III. rang- és fizetési osztályba, ami az osztrák-magyar monarchia idejében a legfölső fok volt, amelyet — a miniszteri és nagyköveti állásokat nem tekintve — egy állami tisztviselő egyáltalán elérhetett.

*

Thallóczy sokoldalú tevékenységét azonban tudományos működésének eredményei koronázták meg. Mert bécsi életének évtizedei alatt hihetetlenül bő munkásságot fejtett ki a történetkutatás és történetírás terén. Ezt természetesen ernyedetlen munkakedvének, óriási munkaerejének, szelleme ruganyosságának, egészséges idegrendszerének s okos idő- és munkabeosztásának köszönhette. De részük volt benne azoknak is, akik vele történelmi kutatásaiban híven osztoztak. Az élők közül csak Hodinka Antal és Barabás Sámuel kitűnő tagtársainkat, az elhúnytak közül Áldásy Antalt s a borzalmasan, orvul meggyilkolt, magyarbarát horvát historikust, Šufflay Milánt említem.

A szűk keretek közt, amelyeket egy emlékbeszéd nyújt, Thallóczy e hatalmas munkássága bővebb ismertetésben nem méltányolható. Hiszen értekezései címeinek egyszerű felsorolása is sok időt venne igénybe. De megkísértem legalább halvány képet adni róla, két főcsoportra osztva műveit. Az egyikbe a hazai talajon mozgó munkáit, a másikba azokat sorolom, amelyek a magyar uralom szárnyai alatt állott délszláv vidékekre vonatkoznak.

Az előbbieik közé tartozik Thallóczynak a *III. Béla*

*emlékezete*¹ című díszműben közzétett nagy tanulmánya. Remekül rajzolja benne azt a bizánci udvart, amelyben Béla, a másodszületett magyar királyfi, mint Mánuel császárnak, Szt. László királyunk Piroska nevű leánya fiának kijelölt trónörököse nevelkedett; aztán az okos, bel- és külpolitikájában egyaránt kimagasló fejedelmet, aki, miután a bizánci tervek szétfoslottak és ő a magyar trónra lépett, országának igazán európai tekintélyt tudott szerezni. Talán meg szabad itt említenem, hogy I. Frigyes, a hatalmas német császárt, mikor a Szentföldre vonult, 1189-ben Béla látta vendégül Esztergomban, még pedig minden bizonnyal abban a palotában, melynek alapfalait az ásatások most hozták napfényre.

Alanya és tárgya szempontjából egyaránt figyelemre méltó Thallóczynak levéltári szorgos kutatások alapján készült két közleménye *Gablmann Miklósról*, a Mecklenburgból Magyarországra szakadt iskolamesterről. Ez az egyszerű, de nagytudású és kitűnő pennájú ember a XVI. század végén az úgynevezett «hosszú háború»-ban hivatalos hadi krónikás volt, táborozásban és ütközetekben együtt élt, együtt szenvedett és vérzett a magyar katonával s nagyszámú hivatalos jelentéseiben rokonszenves, vonzó és igazságos jellemzését adta a magyar katona értékének és erényeinek.²

Nem nagyterjedelmű, de már különlegessége miatt is kiemelendő Thallóczy precíz dolgozata *Thököly Imre betegségéről*, mely 32 éves kora óta kínossá tette a szerencsétlen kuruckirály egész életét. Győry Tibor tisztelt tagtársunk, mint orvos, Thallóczy adatai alapján megállapította, hogy a kuruckirályt a sokízületi csúz legsúlyosabb faja gyötörte agyon. Ehhez a megállapításhoz azt a szép megjegyzést fűzte Győry, hogy Thallóczy e művecskéjében a nemzeti hőst közelebb hozta rokonszenvéünkhöz, mert fölkelte bennünk

¹ Thallóczy e tanulmányának címe: *III. Béla és a magyar birodalom* (megjelent az Olcsó Könyvtárban is). A díszmű 1906-ban jelent meg.

² *Gablmann Miklós* († 1596) *hadi történetíró emlékezete* és *Adatok Gablmann Miklós és Blotius Hugó viszonyához*. Különnyomatok a Tört. Tár. 1896-iki folyamából.

a részvét meleg érzését, mikor megmutatta hogy Thököly, az ember mennyit szenvedett.¹

Megérdemlett érdeklődéssel találkozott Thallóczynak teljesen új levéltári anyag alapján írt terjedelmes dolgozata a kalandos életű gr. Benyovszky Móricnak haditengerészeti és tengeri-kereskedelmi nagyméretű, részletekig kidolgozott terveiről, melyeket József császárhoz nyújtott be. Józsefnek meg is nyerték e tervek a tetszését s ha az előbbieket egyáltalán kivihetőek voltak volna, a Habsburg-monarchiát elsőrangú tengeri hatalommá teszik vala. A jóval reálisabbak, a kereskedelmiek pedig az államtanács és udvari kamara lassú latolgatásán törtek meg. A dús képzeletű, erélyes, sőt geniális Benyovszky két évig várt kedvező döntésre itthon s azután csalódva tért vissza XVI. Lajos szolgálatába.²

Nem csupán történetírói működésnek számít, hanem Thallóczy sok dolgozata közül méltán kitűnik három igen szép tanulmánya két előkelő magyar államférfiúról s egy elsőrangú magyar historikusról.

Ezek között a meleg kegyelet mellé mély hála csatlakozik abban a magvas tanulmánnyá bővült emlékbeszédben, amelyet Thallóczy 1903-ban Akadémiánk nagygyűlésén Kállay Benjáminról olvasott föl. A nagy magyar államférfi politikai nézetei és közéleti kialakulását, kormányzási genie-jét, európai jelentőségét, történetírói értékét, mint valamely szép domborművön, együtt találjuk ez emlékbeszédben. Méltóan nyilatkozik meg Thallóczy pietása abban a tartalmas kötetben is, amelyben Kállay kézirati hagyatékából az 1807—1810 közti szerb fölkelés történetét,³ a hiányok gondos kitöltésével közrebocsátotta.

¹ *Thököly Imre betegsége*. I. A kórtörténeti adatok Thallóczytól, II. Az adatok orvosi megbírálása Gyóry Tibortól. Különnyomat a *Századok* 1906-iki évfolyamából.

² *Gr. Benyovszky Móric haditengerészeti és kereskedelem-politikai terveit 1779—1781*. Különnyomat a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1901. folyamából.

³ *Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807—1810*. von Benjamin von Kállay. Aus dem Handschriftennachlass herausgegeben von Ludwig von Thallóczy stb. Wien. 1910.

Emlékbeszédnek készült, de tartalmas életrajzzá bővült két másik ilyen dolgozata is Thallóczynak. Az egyikben gr. Szécsen Antalt, ezt a klasszikus műveltségű, erősen konzervatív, de ízig-vérig magyar politikust s főként az ő abszolutizmus elleni küzdelmeit jeleníti meg. A másikban Pauler Gyuláról, a kiváló magyar történetíróról s az igazi «igaz emberről» nyújt élénk képet s fölfejtí bajorföldi gyökereit ennek a családnak, mely három nemzedéken át olyan kitűnőségeket ajándékozott Magyarországnak, mint aminő Pauler Tivadar, ennek fia, Gyula, a történetíró és unokája, Ákos, a bölcész volt.¹

Thallóczynak köszönhető, hogy Szőgyény László országbíró fölötté nagybecsű emlékiratait családja közzétette. A kitűnő forrásmunka első kötetét, mely a 48-i eseményeket is felöleli, maga Thallóczy készítette gondos és fontos jegyzetekkel sajtó alá. Ugyancsak ő adatta ki a Konstantinápolyban tudományos missziója közben kiszenvedett derék katolikus papnak, Karácson Imrének kézirati hagyatékát: konstantinápolyi levéltárak magyar vonatkozású török oklevelei magyar fordításait, abban a szép kötetben, melyet Thallóczy a turkológ Krcsmarik Jánossal és Szekfű Gyulával, kiváló tagtársunkkal szerkesztett.²

Bécsi munkássága másik főcsoportjánál legelőbb két dolgozat köti le figyelmünket: a nagy magyar jezsuitáról, Pray Györgyről, és a németül író lelkes magyar, alapos historikusról, Engel János Keresztélyről szóló.¹ Ők voltak t. i. az úttörők Magyarország hűbéres országai történetének kutatása terén; ezért szentelte nekik a két tanulmányt a kései utód, midőn kezükből a fonalat átvette és megérett benne a gondolat, hogy a tudományos világot *Magyarország mellék-tartományainak oklevéltárával* ajándékozza meg s a vele járó

¹ *Gr. Szécsen Antal. Különnyomat a Századok 1901. évfolyamából. És Pauler Gyula emlékezele (1841—1903), a Századok 1911. évfolyamából.*

² *Id. Szőgyény-Marich László országbíró emlékirata. Első kötet 1836—1848, Bpest, 1903. — És Török Magyar Oklevéltár 1523—1789. A konstantinápolyi levéltárakból gyűjtötte és magyarra fordította néhai Karácson Imre (A Szt. István-Társulat kiadása. 1914.).*

tanulmányokkal intenzívebb fényt vet ez országok történetére s az anyaországhoz való viszonyukra.

Mintegy előljáróban adta ki a dalmata Gelcichesl *Ragusa és Magyarország összeköttetései*nek gazdag oklevéltárát és írt hozzá egy alapos tanulmányt annak a jótékony közjogi kapcsolatok történetéről, amellyel Magyarország — «tutto lo Arsago» mint a krónikás mondja — a kis dalmát köztársaságot a hatalmas Velence elnyomása ellen védelmébe fogadta.²

A «melléktartományok»-ra vonatkozó tervének megvalósulását persze hosszú évek szenvedélyes gyűjtése előzte meg, amíg az első kötet, *A horvát véghelyek oklevéltára*, sajtó alól kikerülhetett.³ A nagyértékű bevezetésből — Thallóczy és Hodinka közös munkájából — szemünk előtt bontakozik ki, miként sikerült I. Ferdinándnak, mint már magyar királynak, miután az ősi szlavón és horvát földön őrt álló Zrinyieket és Frangepánokat az ozmán túlerő visszaszorította, a határörvidéki intézmény első szerény alapjait lerakni.

A sorozat második darabja, néhai Áldásy Antal közreműködésével, a Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltárát hozza a XII. századtól 1526-ig.⁴ A bevezető tanulmányban két szempont uralkodik. Az egyiknek tárgya a Drina és Morava közti macsói magyar bánság, országunk e déli bástyája, amelyet IV. Béla úgy alapozott meg, hogy 300 éven át szerves járuléka lett a magyar birodalomnak s amelynek első határait Hodinka nyomozta ki. A másik szempont az Imre királyunk alatt keletkezett szerb hűbéri viszony történetére s különösen annak ama rendkívül jellemző átalakulására irányul, mely akkor kezdődik, amikor a szerb király-

¹ Pray György *s a magyar korona melléktartományai. Századok* 1888. És *Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz 1780—1814.* (1915. Különnyomat az Ungar. Rundschau-ból.).

² Szerk. Gelcich József, bevezetéssel ellátta Thallóczy Lajos 1887. Akadémia kiadványa.

³ *Magyarország melléktartományainak oklevéltára.* I. köt. A horvát véghelyek oklevéltára 1490—1527. (Monum. Hung. Hist. Dipl. XXXI. — 1903.).

⁴ *M. o. melléktart. oklevéltára* II. kötet. (Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXIII. kötet. — 1907.).

ság az ozmán csapások alatt összeomlik. A maradék szabad szerb föld fejedelmei, a despoták, oly szoros közjogi kapocccsal fűződnek most már a magyar szent koronához, hogy egész Mohácsig, sőt egy ideig még 1526 után is, zászlós uraink közt foglalnak helyet. Kiemelkedik az egész időszakból Brankovics György despotának Thallóczy által mesterileg megrajzolt alakja.

A horvát véghelyek és a macsói bánság közötti nagy területre visz bennünket a sorozat harmadik darabja, az *Alsószlavóniai Okmánytár*,¹ mely a IV. Béla királyunk által a Száva déli partja mentén szervezett 3 szép magyar megye viszontagságos történetével s a magyar szt. koronához mindig hű régi szlavón nemzetségeknek a magyar birodalom védelmében leginkább az ozmán ellen folytatott küzdelmeivel foglalkozik.

Utolsó darabja a sorozatnak *Jajcza, a bánság, a vár és város története*,² mely 1915-ben jelent meg s Akadémiánk nagy jutalmával lón kitüntette. És méltán. Mert plasztikus előadásban ismerteti, több száz eladdig ismeretlen oklevél alapján is, Mátyás királyunk életének talán leghasznosabb alkotását. Nagy Lajosunk nejének, az Arany János által megörökített szép bosnyák Örsének unokaöccse, II. Tvartkó bosnyák király a Szávába ömlő Verbász középfolysánál, a híres plivai vízesések vidékén Hervója nagyvajdát, az egész bosnyák történet legmarkánsabb alakját nagyterjedelmű birtokkal adományozta meg, amelynek központja gyanánt aztán Hervója Jajcza várát építette föl. Ez az egész ország-rész hosszú évtizedek múlva, 1463 tavaszán, mikor II. Mahmud, Konstantinápoly meghódítója, az utolsó bosnyák királyt legyőzte és lefejeztette, az erős Jajczával és mellék-váraival ozmán kézre jutott. Megnyílt hát az út a Verbász völgyén át a nagy hódító előtt Szlavóniába s Magyarországra. Ezt a végzetessé válható veszedelmet háritotta el Mátyás

¹ *M. o. mellékart. oklevéltára* III. kötet. (Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXVI. kötet. — 1912.).

² *M. o. mellékart. oklevéltára* IV. kötet. (Mon. Hung. Hist. Dipl. XL. kötet. — 1915.).

ugyanazon esztendő őszén, mikor diadalmas hadjáratával ki-verte innen a törököt, megszervezte a jajczai magyar bán-ságot, tőle nyugatra és keletre pedig azt a várláncolatot mint gátművet, mely hivatva volt az ozmán dagály legnagyobb idején is fölfogni a hullámcsapásokat, sőt bázisává lenni a félhold ellen tervezett európai vállalatnak. Hogy a Mátyás halála utáni példátlan nagy züllés folyamán miért és hogyan esett szét ez a geniális szerkezet : mély keserőséggel tudjuk meg Thallóczy további, sokszor megrendítő előadásából.

Keserőségbe merül ugyan el, de lélekemelő jelenetekben is gazdag az a kép, amelyet előttünk Thallóczy két, hű magyarrá vált délszláv nemzetség, a Blagay- és Frangepán-családok történetéről pörget le a Barabás közreműködésével kiadott, háromkötetnyi oklevéltárban s ezek bevezető tanulmányában.¹

A Blagay nevet nálunk alig vagy éppen nem ismerik ; pedig viselői a legjobb, leghívebb és leghasznosabb magyarok közül valók. Ősük a XII. század végén veri vissza a horvátmagyar birtokokra éhes németbirodalmi fejedelmek támadásait s érette III. Bélától a boszniai «Vízköz» vagy Vodicsa földjét kapja Blagaj várával jutalmul. Ennek ivadéka az a hű szlavón bán, aki Károly Róbert királyunk korában a Horvátországot elszakítani akaró hatalmas brebiri Subichokat letöri. A család legkorábban lett teljesen magyarrá a szlavonhorvát urak közt s mikor lábai alól a török az utolsó darab földet is kihúzza, a XVI. század legvégén György úr, az egyetlen még élő Blagay, akinek nevelője Kisfaludy Balázs, nagy költőink egyenes őse volt, Krajnába kényszerül menekülni s megtelepedni. De leszármazóiban mindvégig élénken él magyarságuk tudata — és az utolsó gróf Blagay, Thallóczy jó ismerőse, aki 1897-ben halt meg, nemzetsége levéltárát Magyarországnak adományozza.

Hasonló ajándék a Frangepán-levéltárnak tekintélyes töredéke, amelyet a család friauli olasz ágának ivadéka, Lajos

¹ *A Blagay-család oklevéltára.* Mon. Hung. Hist. Dipl. 1897. és *A Frangepán-család oklevéltára* két kötetben, Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXV. és XXXVIII. kötetek. 1910 és 1913.

gróf, ugyancsak Thallóczy közbenjárására engedett át Magyarországnak. A Zrinyi Péterrel együtt kivégzett utolsó magyar Frangepán derék felesége tüstént férje elfogatása után Buccariból egy hajón átküldte a friauli rokonokhoz megőrzés végett a családi levéltárat. Így került az a távol rokon olasz ág egyik friauli várkastélyába s onnan mihozzánk. Lehetetlen a magyar Frangepánoknak ez oklevelek alapján Thallóczy által föltárt nagyszerű történetét bár a legfutólagosabban is vázolni. Csak egyetlen mozzanatot emelek ki belőle, amellyel Thallóczynak az arragóniai királyok barcelonai levéltárában végzett kutatásai ismertettek meg bennünket: Hunyadi Jánosnak t. i. leghívebb és legbizalmasabb barátja az a Frangepán István volt, aki a kormányzó nevében és megbízásából 1447-ben szövetséget kötött a török ellen arragóniai Alfonz nápolyi királlyal. Ha Alfonz eleget tesz vala magára vállalt kötelezettségének, Hunyadit nem győzi le a török a Rigómezőn s Alfonz a kis nápolyi trónt a magyar trónnal cseréli föl!

*

Mindezek a publikációk, aztán Thallóczynak a barcelonai és olaszországi levéltárakból a triesti és sienai történelmi társulatok folyóirataiban megjelent közleményei,¹ melyek az Adria-parti városok és területek összeköttetéseit világítják meg az ozmán nagyhatalommal a középkor utolsó századaiban; mindezek a publikációk, mondom, mélyen beleváltak igen számos, kisebb-nagyobb új adataikkal Thallóczy kedvenc tervébe: Bosznia, e magyar hűbéres ország lehetőleg kimerítő történetének megírásába. Ösztönözte őt erre az az őszintén meleg vonzalom is, amelyet a szép ország népe s különösen mohamedán és katolikus elemei iránt érzett s melynek találó kifejezést ad síremlékén a magyar és bosnyák harcos kézfogása. E terve végrehajtásában a kora

¹ *Alcune lettere del re Alfonso II. di Aragonia alla republica di Siena*. Különnyomat. *Bulletino di Siena di Storia Patria* XVIII. évf. (1911). És *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* az Archeografo Triestino 1911—14-iki folyamából három különnyoma

halál azonban meggátolta őt. Csak egy szép, de régebbi vázlatot készített el, melyhez új adatait nem használhatta még föl.¹ Hagyott azonban ránk magyar, német és horvát nyelven írt számos maradandó értékű részlettanulmányt, az ország multjának egyes időszakaiiba erősen bevilágítót. Ilyen például a *Rómaiak Boszniában* című,² Julius Caesar és utódai azon véres politikájáról, mely a mai bosnyák föld őslakóinak, az illíreknek leigázásával s félig kiirtásával végződött. Angyal Dávid t. tagtársunk már régebben rámutatott, mily szép e tanulmányban Batónak, az «utolsó illírnek» Thallóczy megrajzolta alakja.³ A bosnyák bánság nem eléggé tisztázott eredetének s a hatalmas Kotromanovics báni család leszármazásának vizsgálata új adatokban és új szempontokban bővelkedik.⁴ A *Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok* gazdag tartalmából különösen érdekelhet bennünket a szent-szávai vagyis hercegovinai hercegek magyarországi szereplése.⁵ Legtöbbet foglalkozott azonban Thallóczy a már említett bosnyák nagyvajda és spalatói herceg, Hervója alakjával. Zsigmond királyunk ezen hűtelen hűbéresének, gyöngé bosnyák királyok alatt Bosznia igazi urának életrajzát külön is megírta Thallóczy abban a nagy díszműben, amelyet Jágicscsal, a híres szlavistával és Wickhoffal, a nagynevű műtörténésszel együtt latin nyelven szerkesztett. Ez a díszmű azt a XV. század legelejéről való kódexet ismerteti, amelyet Abdul Hamid szultán 1891-ben ajándékozott királyunknak s amely egy szerb-horvát nyelven glagol betűkkel

¹ *Bosznia története*. Bpest, 1900. — Különnyomat *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen* című nagy műből.

² Különnyomat a *Századok* 1904. évfolyamából.

³ Angyal D. szép nekrológja Thallóczyról 1917. A *Budapesti Szemle* 169. kötete, 144. lapján.

⁴ *Untersuchungen über den Ursprung des Bosnischen Banats* stb. Különnyomat a *Wissenschaftl. Mitteilungen aus Bosnien u. der Hercegowina* XI. kötetéből (1909) egy szabatos térképpel, melyen Th. és Hodinka Bosznia egész északnyugati felének a XIV. századból oklevélieleg kimutatható helységeit, várait stb. tüntetik föl.

⁵ 1909. Térképvázlattal, mely Hercegovina XV. századi területét tünteti föl.

frott, sok gyönyörű miniatúrral díszített és Hervójának, mint Spalato hercegének dedikált missalét tartalmaz.¹

A bosnyák földtől délkeletre fordult egyidőben Thallóczy s új adatokkal illusztrálta a bolgár földön Nagy Lajosunk által szervezett, de különben kérész életű bodonyi (azaz widdini) magyar bánság történetét.² A délnyugaton pedig az ősi illír népnek leszármazottjai, az albánok, régi magyarsággal orbonások, vonták magukra figyelmét, első sorban középkori magyar vonatkozásaik miatt, de meg azért is, mert monarchiánkat a mult század utolsó s a jelen század első évtizedében Albánia, mint ismeretes, közelebről érdekelte. Megtanult albánul, beutazta az ország egyik-másik vidékét; magyar és német nyelvű dolgozataiban, főleg az *Illirisch-albanische Forschungen* köteteiben³ behatóan foglalkozott e nép multjával, szokásaival s jelen helyzetével. Legértékesebb azonban e téren az az ő kezdeményezésére létrejött valóban klasszikus kiadvány, amelyben ő, aztán Jireček bécsi egyetemi tanár s a már említett Šufflay Albánia egész középkori kútffőit két nagy kötetben közzétették.⁴

Az egy Havasalföld kivételével nincsen hát a Balkán-félszigeten olyan, hajdan magyar főnnhatóság vagy magyar politikai befolyás alatt állott darab föld, amelynek történetére és hazánkhoz való viszonyára újabb és újabb adatokkal Thallóczy rá ne világított volna. Az impulsust ehhez neki a Bosznia ügyeivel való hivatalos foglalkozás adhatta; de ő ezt az impulsust aztán magyar lelke teljes hevével ragadta meg. És noha nem volt az illúziók embere, erősen

¹ *Missale glagoliticum Hervoiae ducis Spaletensis*. Recensuerunt V. Jágió, L. Thallóczy, F. Wickhoff. Auctoritate et in pensis regiminis publici Bosniae et Hercegovinae. Quadragesima una picturis ornatum. Vindob. 1891.

² *Nagy Lajos és a bolgár bánság*. Századok 1900. és különnyomat.

³ A gyűjteményes mű két első kötetében (1915—16) négy tanulmánya van Thallóczynak Albániáról.

⁴ *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*. Collegerunt et digesserunt Dr. Lud. de Thallóczy, Dr. Const. Jireček et Dr. Emilianus de Šufflay. I. köt. 344—1343-ig, megjelent 1913-ban; a II. köt. 1344—1406. Th. halála után (1918).

hitte, hogy a mult nagy emlékeit fölmutatva, egy szép gondolatnak tesz hasznos szolgálatot. Annak a gondolatnak, hogy Magyarország a megváltozott időkhöz képest többé nem fönnhatóságot, hanem egészséges politikai és kulturális befolyást fog érvényesíthetni in illis partibus. Ezt teljes joggal hihette és gondolhatta ő még akkor és élete utolsó percéig is. És talán erről álmódott, mikor derűs arcát utoljára láttam a ferencvárosi halottaskamrában IV. Károly királyunk koszorúja mellett.

Ez a jótékony derű, mely a halottnak sem tűnt el az arcáról, a Mindenható gazdag adományaként kísérte Thallóczyt egész életén át. A vele járó optimizmus támogatta őt minden munkájában s a vele járó emberszeretet vezette őt egész életfölfogásában. Legeredetibb és legközvetlenebb írásos nyilatkozásai ennek a napfényes világszemléletnek azok az épp oly vidám, gazdag humorú, mint pompás magyar nyelvű cikkei, amelyeket a *Gyepűn innen, gyepűn túl* című kötetében adott sajtó alá, és a természetesen csak szűkebb körök számára írt, bohókás *Tudákos levelek*. Szépirodalmi nagy értékük, különösen amazoké, tagadhatatlan. De ugyanebből a lelki derűből sugárzott ki az a delejesnek mondható erő is, mely az embereket s így bécsi barátait és ismerőseit is hozzája vonzotta. A lakásán összegyűlt körben, ahová itthonról, főként Budapestről régi pályatársak, régi barátok és ismerősök sűrűn jártak föl s amelyet Kállay, Szőgyényi, Khuen-Héderváry és Tisza István is meg-megtiszteltek látogatásukkal, jól és otthon érezte magát öreg és ifjú, pap és katona, művész és politikus, tudós és tisztviselő egyaránt. Komoly tudományos, főként történeti, vagy művészi és társadalmi témák megtárgyalása vidám beszélgetésekkel váltakozott s ezeket élénken fűszerezte a házigazdából kiáradó jókedv. Ki ne értené meg azt, aki szívesen gyönyörködik a németalföldi nagy festők pompás humorú népi jeleneteiben? vagy azt, aki nem tesz úgy, mint a pisai Vergognosa, hanem nyíltan mer mosolyogni még erősen «naturalisztikus» festményeik előtt is? Kinek lehetett hát bármi kifogása az ellen, hogy Thallóczy idegfeszítő munka után, a pihenés óráiban, egészséges jó kedvét nem egyszer népiesebb köntösben engedte

szabadon s aztán velünk együtt kacagott, mikor effélével a nagyképűség vagy a paragrafusos esztétika piperkőceit megtréfálhatta s megleckéztethette? Akik őt jól ismerték, jól tudták, hogy e pajkos, néha tán rakoncátlan delfinek csak éppen elfutó hullámok voltak a fölszínen, amely fölszín alatt kristálytisztá érzések tiszta vizei hömpölyögtek tova. Nem is lehetett ez másként annál, aki *Bácsy Jakab*nak, az Ara Coeli oltárai szolgálatában átszellemült egykori martalóc magyar hajdúnak lelki válságát, szomorú regényét oly szépen megírta.

Ebből a híven összetartó, rokonszeny és kötelességtudás, munkakészség és jó kedv kapcsaival összefűzött baráti körből a vidámság kedves puttójait számúzta a kitért világháború; össze is zsugorodott a bizalmas társaság, mert nem egy tagja hadba vonult s végül 1916 elején magát a házigazdát is egy igen fontos állami föladat a déli harctérre szólította.

Szerbiát ugyanis, mint ismeretes, 1915 őszen az osztrák-magyar és német szövetséges csapatok megszállották. A balkáni háborúk után tetemesen megnagyobbodott Szerbia északnyugati és déli része Tisza István és Burián javaslatára monarchiánk kormányzása alá került. Tisza István, a magyar érdekek erélyes őre, azt is keresztülvitte, hogy ezen a területen az osztrák-magyar katonai főkormányzó mellé, a magyar érdekek szemmeltartására is, Thallóczy személyében magyar polgári adlátus kerüljön.¹ Ez az intézkedés mindenkép helyesnek bizonyult; mert a katonai főkormányzó, gróf Salis János és vezérkara a főhadvezetőség vezérkari főnökének nézeteiben is bizakodva, ahhoz a horvát párthoz szítottak, mely a magyar kormány és a monarchia hivatalos politikájával ellentétben Szerbia végleges annexiójára, Horvátországhoz való csatolására és a monarchia trialisztikus átalakítására törekedett. Salisék minden egyes intézkedése ezt a célt szolgálta.

Thallóczy éles szeme azonban tüstént észrevette ezeket a célzatokat. Erélyesen tiltakozott ellenük² s behatóan tudó-

¹ A főhadvezetőség 1916. január 13. tudatja Tiszával Thallóczy megbízatását (Traeger Ernő t. barátom szíves közlése).

² Thallóczyt nagy megértéssel támogatta gr. Széchenyi Lajos, rendk. követ és meghat. miniszter, aki Belgrádban a főhadikormányzóságnál a közös külügyminisztériumot képviselte.

sította róluk Tisza Istvánt, aki az ő javaslatára leutazván Szerbiába, a helyszínén személyesen győződött meg Thallóczy jelentései alaposágáról. Hazatérve Tisza István tüstént megírta május 26-ikán a főhadvezetőséghez azt a remek memorandumot, amely Összes Munkái IV. sorozatának V. kötetében olvasható. A kívánt hatás erre nem is maradt el. Az uralkodó gr. Salis helyébe b. Rhemen Adolf gyalogsági tábornokot nevezte ki, melléje új vezérkari főnököt adott, akikkel Thallóczy most már mindvégig teljes egyetértésben működhetett, mind a monarchia, mind Magyarország érdekében.

Az utolsó, igen fontos megbízatás, amelynek teljesítésére belgrádi küldetéséből készséges örömmel vállalkozott is, hetekig tartó körútja volt Szerbiának albánok és mohamedánok lakta vidékein. Nagy hasznát vette itt az albán nép nyelve, története és szokásai ismeretének. Reformterveiről, amelyek, mint maga a körút is, e népelemek monarchiánk iránti rokonszenvének megnyerését célozták, bőven tudósít 1916. decemberi jelentésében a derék Buchberger, akkor mitrovicai alkonzul és kerületi polgári biztos, most Ausztria ankarai követe. Buchberger Thallóczy mellé beosztva kísérte őt e hivatalos körúton s megható a fájdalom és a mély tisztelet, melynek főnöke váratlan halála hírére jelentésében kifejezést adott.¹ Thallóczy maga ugyanis nem tehetett írásos jelentést e hivatalos körútról, mert onnan visszatérve azonnal Bécsbe kellett öreg királyunk temetésére utaznia.

Pár órára a temetés után Thallóczy akkori belgrádi titkárával, jelenben moszkvai követünkkel, Arnóthy-Jungerth Mihállyal a bécsi kapucinus-templom kriptájába követtem Thallóczyt, hogy egy buzgó Miatyánkot imádkozzunk el a nagy és jóságos király koporsójánál. Innen a bécsi Keleti pályaudvarhoz kísértem ki Belgrádba visszautazni szándékozó barátomat, hogy élve többé sohase lássam.

Thallóczy Lajos meghalt, de emléke él és élni fog!

¹ Buchberger jelentése a cs. és kir. külügyminisztériumhoz, Mitrovica a/K. 1916. december 4., hozzá mellékelve Buchberger bő leírása a körútról, december 3. alatt.

Felelős kiadó: KÁROLYI ÁRPÁD.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.